

Uvádíte správně použitou literaturu?

Dobře vím, že někteří čtenáři tento článek přeskochí. Lze je rozdělit do dvou skupin: v té první budou ti, kteří se na psaní článku nebo knihy nechystají – a ve druhé ti, kteří si řeknou: „*Přece to znám a nepotřebuji, aby mne někdo poučoval.*“ Ti z druhé skupiny, kteří se mylí, tu byli od nepaměti. Už ve starověku o nich platilo, že „*errare humanum est*“ („*perseverare autem diabolicum seu stultum*“). Řekl to Seneca starší a opakovali pak Cicero, Jeroným a další: byla to samozřejmě pravda tenkrát a je dodnes. Ti, kteří věří tomuto úsloví, jsou přístupni argumentaci a nechtějí náležet k těm, jichž se týká druhá část citátu uvedená v závorce, se mohou seznámit s doporučením, jak se vyvarovat chyb a citovat správně.

Měly by jim v tom pomoci požadavky na psaní literatury. Bohužel, citačních stylů je mnoho, např. harvardský, Chicago, ACS, APA, JAMA/AMA, MLA, Vancouver a další. Navíc některá nakladatelství používají jejich nejružnější obměny. U nás určuje závazná pravidla Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví. Ten přijal jako **závaznou normu ČSN ISO 690**, platnou již od roku 2011. Jde o aktualizovaný překlad doporučení, které vydala Mezinárodní organizace pro normalizaci ISO (*International Organization for Standardization*).

A z tohoto doporučení toto sdělení také vychází. Doporučení ISO je rozsáhlejší a zahrnuje i formy citace audiovizuálních dokumentů, filmů, rozhlasových vysílání, grafických děl, hudebnin, map, norem a patentů. Protože ale autoři zdravotnické literatury budou v převážné většině pracovat se zdroji, jimiž jsou časopisy, knihy nebo sborníky, věnujeme pozornost především těmto formám zdrojů.

Proč citujeme?

Hlavním důvodem je skutečnost, že každá vědecká práce, a tudíž i publikace se opírá o výsledky, které již dříve publikovali jiní autoři, kteří se danou problematikou zabývali. Citování těchto prací je výrazem, že jsme se orientovali v řešené problematice a že jsme získali širší kontext této tematiky. Přesnou a úplnou citací také umožňujeme dalším nalézt zdroje, o něž se opíráme. A v neposlední řadě jde o návaznost na předchozí poznání.

Řada autorů si neuvědomuje, že necitování děl, ze kterých bylo čerpáno, je jak porušením **autorského zákona**, tak prohřeškem proti **citační etice**. Ve většině případů jde o neznalost těchto zásad nebo nedbalost, ale někdy je to výraz snahy o zastření plagiátorství. A to právníci klasifikují dokonce jako krádež duševního vlastnictví.

Dalším prohřeškem – i když v opačném smyslu – je citování děl, která použita nebyla, aby uvedení významných prací zvýšilo „vědeckost“ publikace; jindy je to jen potřeba zvětšit rozsah seznamu literatury.

Co musíme citovat?

Citovat musíme, převezmeme-li cizí myšlenku, nápad, názor, popř. výsledky práce, anebo pokud použijeme text, tabulku, obrázek, graf, schéma, algoritmus, které již pub-

likoval někdo jiný. Pokud převezmeme část z vlastní publikace – citujeme i sebe.

Co citovat nemusíme?

Výjimkou z povinnosti citovat jsou obecně známé informace, které patří ke všeobecnému vzdělání, k základním znalostem oboru anebo jsou snadno ověřitelné z učebnic, encyklopedií a slovníků. Pokud ale bude převzato doslovné znění části dokumentu, citováno být musí.

Základní pravidla tvorby citace zdroje

Přesnost, úplnost, jednotnost, používání primárních pramenů.

Bibliografická citace by měla být co nejpřesnější a jednoznačně identifikovat citovaný dokument.

Pořadí údajů je stanoveno normou (ISO 690).

Forma citací musí být v celém dokumentu jednotná.

Název by měl být uveden v jazyku a ve tvaru, v němž je uveden v citovaném zdroji; vždy se píše kurzivou.

Všechny údaje, které nejsou v latince, se musejí transliterovat (azbuka) nebo transkribovat (čínština).

Pokud je dokument/kniha psána ve více jazycích, je nutné uvést všechny jazykové verze názvu; oddělujeme je čárkou.

Slova v citacích by měla být zkracována podle ČSN ISO 4.

Ve vlastní práci bychom neměli mít víc než 5 % autocitací.

Conditio sine qua non

U žádné **vědecké** publikace (článek, kniha) **nesmí** chybět seznam použitých pramenů.

Co je nepřipustné

Naprosto nepřipustné je, aby namísto seznamu literatury byla uvedena informace „*Seznam literatury u autora*“.

Rozsah literatury

Počet uvedených zdrojů závisí na typu a rozsahu publikace.

U předběžného sdělení (rozsah 3–4 strany) může být jen několik citací zdrojů, u přehledového článku (rozsah 10–15 stran) i několik set.

Aktuálnost

Uváděné zdroje by měly být aktuální. Výrazem aktuálnosti je jejich vročení. Minimálně polovina citací by měla být z posledních pěti let. Při odevzdání rukopisu do tisku by měly být již zařazeny citace zdrojů z téhož roku.

- **Citace textu: přímá citace – nepřímá citace (parafráze)**
- **Přímá citace:** publikovaný text byl přejat doslovně z původního díla (zdroj i autor jsou citováni).
- **Nepřímá citace (parafráze):** převzata je myšlenka, autor a zdroj jsou citováni, ale text je interpretován vlastními slovy, jeho význam se nemění. Parafráze bývá zpravidla kratší než původní text.
- **Formy citace zdroje**

Je nutné rozlišovat mezi tzv. primární a zprostředkovanou, tzv. sekundární citací.

* Primární citace uvádí zdroj, který autor četl.

* Sekundární citace uvádí zdroj, který autor nečetl a přejímá jej ze seznamu literatury od jiného autora.

Je-li to možné, uvádíme vždy zdroj primární. V případě, že primární zdroj je nedostupný (stará kniha nebo časopis), můžeme použít tzv. sekundární citaci.

Např.: Chrobák, L. a kol.: *Propedeutika vnitřního lékařství*. Praha: Grada 2001. V: Jindřich Špinar a kolektiv: *Propedeutika a vyšetřovací metody vnitřních nemocí*. Praha: Grada, 2008, ISBN 978-80-247-1749-4.

Autocitace

Nadužívání citací vlastních publikací – autocitace – může být interpretováno jako propagace sama sebe, zvláště když jde o starší dílo, nebo když se dotýká publikovaného tématu pouze okrajově či s ním vůbec nesouvisí. Nadměrně častá autocitace může být chápána jako výraz zdůrazňování významu vlastní práce nebo jako snaha o zamlčování výsledků práce jiných. Počet autocitací byl neměl překročit 5 %.

Neúplné nebo nepřesné citace

Nekvalitní citace znesnadňují identifikaci zdroje, z něhož autor čerpal. Pokud je to jen výraz „nepořádnosti“ autora, je to chyba, ale je neetické, pokud je znesnadnění identifikace pramene záměrem. Tuto metodu používají plagiátoři.

Úprava psaní citací zdrojů v textu – tři metody

Forma: jméno + datum (harvardský styl)

V místě, kde bude odkaz na cizí zdroj, umístíme do závorek příjmení a jméno prvního autora a rok vydání této práce, (např. HABER, Jan, 2017), nebo příjmení a jméno prvního autora, rok vydání práce a stranu, např. (HABER, Jan, 2017, s. 7–8). Je-li jméno autora uvedeno v textu přímo, uvede se jen rok a strana (např.: ...ale později Haber [2017] tuto souvislost nenalezl).

Citujeme-li více děl téhož autora vydaných ve stejném roce, odlišujeme je malými písmeny. V textu např. HABER, Jan 2017a, Haber Jan 2017b. V seznamu literatury např. Haber J^a, *Algoritmus diagnostiky a léčby invazivní kandidózy na interním oddělení*. *Antiinfectives news* 2017, 8(1), 12-14. ISSN 1804-4212, a Haber J^b, *Posakonazol – tři lékové formy v klinické praxi*. *Acta medicae* 2017, 6(7-8), 119-122. ISSN 1805-398X.

Nemá-li článek/kniha autora, uvádí se nejprve název článku/knihy a po něm rok vydání.

Forma číselného odkazu

Na citovanou práci odkazujeme v textu pořadovým číslem citace. Pořadové číslo se vkládá do kulatých (22), nebo hranatých závorek [22] nebo jako horní index ²², (²²). V seznamu literatury bude pod tímto číslem plná identifikace tohoto zdroje.

Odkazujeme-li na týž zdroj v textu několikrát, bude zdroj označen stejným číslem.

Odkazy na použité zdroje umísťujeme:

* Pod čarou na stránce, na níž je odkaz (obvyklé u historických, právnických knih, méně časté u zdravotnické literatury).

* Pokud má publikace jediného autora, pak na jejím konci, za odborným textem.

* U knihy/časopisu s více autory se preferuje umístění za odborným textem na konci každého příspěvku.

Pozn.: norma ISO 690 s pojmem „kapitola“ nepracuje. Používá pouze výraz „příspěvek v knize nebo v podobném dokumentu“.

V Seznamu použitých zdrojů jsou odkazy uvedeny:

* v pořadí, v jakém se na ně odkazovalo v textu v harvardském stylu;

* podle čísel, pod nimiž byly uváděny v textu, např.:

1. Fitzgerald, DJ., Roy, L., Catelia F., et al.: *Platelet activation in unstable coronary disease*. *New England Journal of Medicine* 1986, 315, 983-989. ISSN 0028-4702

2. Yeh, RW, Kerelakes, DJ, Steg, PG, et al.: *Benefits and risk of extended duration dual antiplatelet therapy after PCI in patients and without acute myocardial infarction*. *Journal of the American College of Cardiology* 2015, 65, 2211-2221. ISSN 0735.1097 (P), 1558-3597 (E), 0735-1097 (L).

3. Kerelakes, DI, Yeh, RW, Massaro JM. et al. *DAPT score for risk prediction in patients with or without previous myocardial infarction*. *Journal of the American College of Cardiology* 2016, 67, 2492-2502.

Tyto dvě formy (harvardský styl a forma číselného odkazu) jsou používány nejčastěji.

Forma průběžných poznámek

V textu odkazujeme na zdroj pořadovým číslem poznámky. Zdroje se uvádějí na stránce pod čarou nebo na konci dokumentu pod pořadovým číslem poznámky. Citovaný text musíme odlišit od vlastního textu vložení do kulatých nebo hranatých závorek a uvedením čísla poznámky jako horní index. Poznámky nemusejí obsahovat jen odkazy na zdroje. Také v jedné poznámce mohou být odkazy na více zdrojů.

Poznámky pod čarou jsou řazeny v pořadí, v němž se odkazy vyskytují v textu. Tento způsob není u zdravotnické literatury příliš častý.

Doporučená označení úseku zdrojů

Nejčastější je označení Literatura, ev. se specifikací Použitá literatura, Použité zdroje, Seznam literatury nebo Soupis bibliografických citací.

Standardní čísla – identifikátory

Bylo-li dokumentu přiděleno mezinárodní standardní číslo nebo jiný mezinárodní identifikátor, musí být v citaci uveden.

ISBN: (*International Standard Book Number*) je identifikátor knih. V ČR byl zaveden v roce 1989, nejdříve jako 20místný, od roku 2007 je 13místný.

ISSN: (*International Standard Serial Number*) je identifikátor časopisů. Musí jej mít přidělen každý časopis. Seznam identifikátorů ISSN je přístupný ze stránek databáze Národní technické knihovny na adrese: http://aleph.ntkcz.cz/F/?func=find-b-0&local_base=stk02

ISAN: (*International Standard Audiovisual Number*) je identifikátor pro audiovizuální díla, tj. díla s pohyblivým obrazem se zvukem nebo bez zvuku.

Byla vytvořena standardní čísla i pro hudebniny (**ISMN**) i pro zvukové záznamy (**USEC**).

Symbol DOI označuje identifikátor digitálního objektu (*Digital Object Identifier*). Je to identifikační systém děl

přístupných v digitální podobě, který má zajistit trvalost hypertextových odkazů. Dokument, který má přidělené DOI, nalezneme na www.doi.org.

Byl-li vytvořen, má být uváděn.

Označení (P) je určeno pro „papírovou“ formu, (E) pro elektronickou, (L) označuje pokračující zdroj.

Odkazy na použité zdroje v časopiseckém článku

Sumarizaci odkazů na zařazené zdroje ve formě seznamu literatury umísťujeme za každým článkem. Jeho nespornou výhodou je soustředění všech citací na jednom místě.

Úprava seznamu zdrojů

Forma: jméno + datum (harvardský styl):

Zdroje se uvádějí podle pořadí, v němž se v textu objevují (časté), nepřehlíží se ani ke jménu prvního autora ani ke vrocení zdroje, např.:

Fidgerald, DJ., Roy, L., Catelia F., al.: *Platelet activation in unstable coronary disease*. New England Journal of Medicine 1986, 315, 983-989. ISSN 0028-4702

Yeh, RW, Kerelakes, DJ, Steg, PG, et al.: *Benefits and risk of extended duration dual antiplatelet therapy after PCI in patients and without acute myocardial infarction*. Journal of the American College of Cardiology 2015, 65, 2211-2221. ISSN 0735.1097 (P), 1558-3597 (E), 0735-1097 (L).

Kerelakes, DI, Yeh, RW, Massaro JM. et al. *DAPT score for risk prediction in patients with or without previous myocardial infarction*. Journal of the American College of Cardiology 2016, 67, 2492-2502.

Forma číselného odkazu

Zdroje se uvádějí v pořadí podle přidělených čísel v textu (nejčastější).

1. Fidgerald, DJ., Roy, L., Catelia F., et al.: *Platelet activation in unstable coronary disease*. New England Journal of Medicine 1986, 315, 983-989. ISSN 0028-4702
2. Yeh, RW, Kerelakes, DJ, Steg, PG, et al.: *Benefits and risk of extended duration dual antiplatelet therapy after PCI in patients and without acute myocardial infarction*. Journal of the American College of Cardiology 2015, 65, 2211-2221. ISSN 0735.1097 (P), 1558-3597 (E), 0735-1097 (L).
3. Kerelakes, DI, Yeh, RW, Massaro JM. et al. *DAPT score for risk prediction in patients with or without previous myocardial infarction*. Journal of the American College of Cardiology 2016, 67, 2492-2502.

Bohemica

Jako zdroje by zásadně neměly být opomíjeny práce českých autorů, i když je publikace určena pro zahraniční časopis nebo nakladatelství.

Zásady při tvorbě seznamu literatury

Jméno prvního autora se uvádějí vždy v invertovaném tvaru, jména dalších se mohou psát buď invertovaně, nebo v neinvertovaném tvaru, např.: Ptáček, R. a Bartůněk, P., nebo R. Ptáček a P. Bartůněk.

Křestní jméno může být uvedeno plné nebo jako iniciála, např. Charvát Josef nebo Charvát J.

Pokud je více autorů, je chybné uvést pouze jméno prvního autora a místo jmen ostatních latinskou zkratkou „et al.“. Vždy respektujeme původní zdroj.

Úprava citace, je-li zdrojem kniha (harvardský systém: jméno-datum)

Zásady

Pokud má kniha jen jednoho autora, nevzniká žádný problém. Nejdříve se uvádí příjmení, pak zkratka křestního jména.

Pokud je několik autorů a podíleli se na vzniku publikace stejnou mírou, měli by být uvedeni všichni. Pokud byl jeden/dva pracovníci dominantní, uvádějí se jako autoři jenom oni, ostatní se zahrnují do označení „et al.“.

Má-li kniha editory, uvádí se za jménem posledního některá ze zkratk: ed. (editor), eds. (editoři). Nejedná-li se o editory, použije se obdobně jiná zkratka: sest. (sestavili), red. (redigovali), zprac. (zpracovali).

Název i podnázev knihy se vypisuje v jazyce originálu a kurzivou. Jméno města, v němž je nakladatelství, se vypisuje v jazyce originálu. U názvů nakladatelství se vynechávají údaje „a.s.“, „a synové“, „et sons“, naopak se ponechává výraz „press“.

K odlišení dvou korporací stejného jména se přidává jméno jejich sídla.

Pokud je autorem podřízená složka instituce, uvádí se jako první název instituce, např.: *Univerzita Karlova, První lékařská fakulta, III. interní klinika*.

Každý prvek bibliografické citace se odděluje čárkou nebo tečkou.

Povinné údaje a jejich pořadí

Autor/ři/editor/ři - název/podnázev knihy (kurzivou) - vydání (povinné kromě prvního vydání) - místo vydání (podle originálu) - jméno nakladatelství - rok vydání - strana (od-do) - název edice (pokud bylo dílo zařazeno do některé edice) - ISBN - forma (P) nebo (E).

Citace, je-li zdrojem časopis

Zásady

Uvádějí se všichni uvedení autoři.

Název díla se vypisuje v jazyce originálu a kurzivou. Jméno města, v němž je nakladatelství, se vypisuje v jazyce originálu. U názvů nakladatelství se vynechávají údaje „a.s.“, „a synové“, „et sons“, naopak se ponechává výraz „press“. ISSN. Každý prvek bibliografické citace se odděluje čárkou nebo tečkou.

Povinné údaje a jejich pořadí

Autor/ři - název článku (kurzivou) - jméno časopisu (popř. oficiální zkratka bez teček) - datum vydání - rok - číslo - strana (od-do) - ISSN časopisu - forma (P), (E) nebo (L).

Citace, je-li zdrojem příspěvek ve sborníku

Povinné údaje a jejich pořadí

Autor/ři /editor/ři - název/podnázev dokumentu (kurzivou) - In: název sborníku - vydání (povinné kromě prvního vydání) - místo vydání (podle originálu) - jméno nakladatelství - rok vydání - strana (od-do) - ISBN.

Citace, je-li zdrojem elektronické médium

Zásady

Uvádějí se všichni uvedení autoři.

Název díla se vypisuje v jazyce originálu a kurzivou.

Povinné údaje a jejich pořadí

Autor/ři - název práce (kurzivou) - vydavatel - datum publikování - identifikátor - forma (E) - dostupnost (online publikace, CD-ROM), např.:

Šimek, J. a Záškodná, H., Dobrovolnictví jako nástroj zlepšování zdraví seniorů, Praktický lékař 2019, 99(6), s.262-266, ISSN 1805-4544 (E) <https://www.prolekare.cz/casopisy/prakticky-lekar/2019-6-11/dobrovolnictvi-jako-nastroj-zlepsovani-zdravi-senioru-122085>

Do seznamů literatury v časopise, knize i v elektronickém mediu náleží také díla publikovaná jako tzv. šedá literatura – publikace v tištěné nebo elektronické podobě, které nejsou vydávány komerčními vydavateli tj. institucemi, jejichž hlavní činností je vydavatelská činnost.

Autorství a spoluautorství

Pokud má dílo jen jednoho autora, nevzniká žádný problém. Pokud je tvůrců několik a podíleli se na vzniku stejnou měrou, měli by být uvedeni všichni. Pokud byl jeden z tvůrců skupiny spolupracovníků dominantní, může být uveden jménem a přidává se zkratka „et al.“, nebo „a kol.“ V tomto případě se jméno prvního autora píše v invertovaném tvaru (např. Černý, F. et al.), a uvádějí-li se další spoluautoři, mohou být psáni jak v invertované (Černý, F., Novák, J. a Slavík, R.), tak v neinvertované formě (F. Černý, J. Novák a R. Slavík). Jména dvou posledních autorů se oddělují spojkou „a“.

U některých zdrojů, např. encyklopedií, sborníků z konferencí, slovníků aj., u nichž není možné identifikovat tvůrce, se údaj „autor/autoři“ vynechává a jako první se udává název díla. Jestliže ale např. sborník sestavovala významná osobnost, může být uvedeno její jméno jako editora. Méně významné osoby mohou být uvedeny jako sestavovatelé – vedlejší tvůrci.

Plagiátorství

Nejzávažnějším prohřeškem proti citační etice je plagiátorství. Tak označujeme publikaci podstatných částí (nejčastěji) nebo celé cizí publikace a vydávání ji za vlastní. Někdy to může být vedoucí myšlenka, jindy různě velké pasáže díla. Plagiátorstvím je i vlastní formulace cizího textu – forma parafráze. Po právní stránce jde o krádež duševního vlastnictví: dochází k němu, když přejmeme část textu, graficky ho nevymezíme a zdroj neuvedeme v seznamu použité literatury. Zcizení výsledků práce jiného autora může mít řadu důvodů (uznání priority objevu, zvýšení osobní prestiže, finanční ocenění). Někdy je těžké odlišit plagiátorství od kryptomnie, při níž autor použil námět nebo myšlenku, u níž si nepamatuje její pramen a vydává ji za svoji vlastní. Proto v současnosti nejen organizace (univerzity u prací doktorských, habilitačních a profesorských, nakladatelství), ale i recenzenti zjišťují, zda nejde o plagiát. K tomu slouží řada počítačových pro-

gramů, resp. webových stránek, na nichž je jejich využití poskytováno.

Nejčastější chyby v citacích

- * Použití různých forem úpravy seznamu zdrojů (harvardská forma, Chicago styl, ACS aj.).
- * Neúplné uvedení povinných prvků citace.
- * Nesoulad odkazů a seznamu citací. Porušení zásady, že všechna díla uvedená v textu musejí být zahrnuta v seznamu literatury. A naopak – všechny zdroje uvedené v seznamu literatury musejí být dohledatelné v textu.
- * I seberozsáhlejší seznam literatury bez odkazů v textu je informačně bezcenný.
- * Neuvedení autora/ů převzatých ilustrací.
- * Opomenutí mezery za interpunkčním znaménkem.
- * Použití spojovníku místo pomlčky.
- * Častou chybou je neuvedení přesného data u zdrojů, kde je to vyžadováno (online zdroje).

Předpokladem každé úspěšné vědecké práce je důkladná rešerše zpracovávaného tématu. Pokud nemá pracovník jistotu, že jeho rešerše bude kvalitní (a kompletní pokud jde o uvedení informačních zdrojů), může požádat o její zhotovení *Ústav vědeckých informací 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice, oddělení referenčních služeb a správy elektronických zdrojů*.

Daneš Jan. *Screening karcinomu prsu v České republice*. Česká radiologie 2014, 68(3), 177-180. ISSN 1210-7883 (P).

Literatura

Holoubková, Hana: *Jak na citace podle ISO 690*, Masarykova univerzita - Ústřední knihovna FF, 26.3.2019, (E) Dostupné z: http://www.slideshare.net/rs_knihovnaffmu/jak-na-citace-podle-iso-690-138221222

Biernátová, Olga a Jan Skúpa, *Bibliografické odkazy a citace dokumentů dle ČSN ISO 690 (01 0197) platný od 1. dubna 2011*, Citace.com, 2.9.2011, (E). Dostupné z: <http://citace.com/dokumenty-php>.

Citace, Wikipedia, 2.8.2020, (E), Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Citace>

Prof. MUDr. Jan Petrášek, DrSc.,
III. interní klinika, 1. lékařská fakulta Univerzity
Karlovy a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze,
e-mail: jvpetr@email.cz

Časopis Cor et Vasa používá tzv. vancouverskou citační normu. Při úpravě pokynů pro autory plánované v budoucnosti samozřejmě bude již respektovat normu ISO 690.